

MASAL DÜNYASINDAKİ ÇOBAN

Yrd. Doç. Dr. Aktan Müge YILMAZ*

ÖZ: Mitolojik dönemden itibaren önemli bir kültür kahramanı olarak izi sürülebilen çoban, sözlü gelenekte yaşayan inanışlarda yer edindiği gibi sözlü edebiyatın pek çok türünde de yaygın kullanımı olan bir tip haline gelmiştir. Geleneksel edebiyatta tiplerin, farklı türlerde farklı işlevleri yerine getirmekle görevlendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda anlamda gönül adamı, yiğit kahraman ve akıl timsali olan çobanın, farklı anlatı geleneklerinde yapısal ve bağlamsal sebeplerle bazı özelliklerine bilinçli olarak daha çok vurgu yapılmıştır. Bu çalışmanın hedefi, menkıbelerde daha çok gönül gözü açık bir evliya, destanlarda cesur, yiğit ve iyi bir savaşçı olarak resmedilen çobanın yirmi üç anlatıdan hareketle geleneksel bir anlatı olan masalda nasıl tipleştirildiğini tahlil etmektir. İncelemeye temel teşkil eden metinler, çoban tipinin yer aldığı, sahamızda kabul görmüş belli başlı masal araştırmalarından alınmış masallardır. İnceleme sonunda görülmüştür ki çoban, masallarda akıl ile sağduyunun sesi ve zengin-fakir kutuplaşmasında fakir olarak gösterilen olumlu bir tiptir. Ayrıca masal türünün, dinleyicisini psikolojik olarak rahatlatmak amacıyla vermek istediği hayata pozitif bakış, yardımseverlik, imkânsızlıklar karşısında yılmama ve hayattan umutlu olma mesajlarını iletmede de çoban, işlevsel olarak yaygın kullanıma sahip bir tip olarak dikkat çekmektedir. Anlatılarda, sorun çözücü, yol gösterici özellikleri ilk bakışta görülecek netlikte sergilenmemesine ve toplumsal örgütlenmenin alt sıralarında gösterilmesine rağmen çoban, mitolojik arka planında taşıdığı olumlu anlamları kültürel süreklilik bağlamında masal dünyasına da taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, geleneksel anlatı, masal, çoban, tip.

The Shepherd in the World of Tale

ABSTRACT: Just as he has a place in the oral traditional beliefs that still survive, the shepherd ,who can be traced back to the mythological times as a cultural hero, has become a commonly-used figure in many types of oral literature, It can be said that, in traditional literature, different types of people can be assigned to perform different

---

* Kırıkkale Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. aktanmuge@hotmail.com

functions. In this respect, some features of the shepherd, who is an affectionate person, a brave hero and a man of genuine intelligence, have been overemphasized consciously in some narratives, due to structural and contextual reasons. The objective of this study, by examining the 23 narratives, is to analyze how the shepherd, who is portrayed as a cheered-up Saint in legends and as a brave and good warrior in epics, has become a figure in tales. The texts that form the basis of the analysis here are the tales taken from the commonly accepted particular researches on tales in which the figure of shepherd is present. It has been observed in the analysis that, in tales, he is the sound of the reason and common sense and also the positive figure portrayed as the poor in the struggle between the poor and the wealthy. Moreover, as a functionally commonly-used figure, the shepherd attracts much attention in conveying the messages of tales, such as a positive outlook on life, charity not giving up against difficulties and being hopeful about life, which the narrative style of tale wishes to give in order to make people feel better psychologically. In narrations, even though his qualities of being a mentor and of problem solving are not displayed clearly at first glance and even though he is illustrated as a member of low social-status, he has brought the positive meanings that he carries in his mythological background to the world of tales.

Key Words: Folklore, traditional narratives, tales, the shepherd, type

GİRİŞ

Mitolojik dönemden itibaren önemli bir kültür kahramanı olarak izi sürülebilen çoban, sözlü gelenekte yaşayan inanışlarda yer edindiği gibi sözlü edebiyatın pek çok türünde de yaygın kullanımı olan bir kişi haline gelmiştir. Toplum tarafından ona yüklenen anlamı doğru, net ve tam olarak anlayabilmek için kültürel hayat içindeki görüntülerinin toplamına nüfuz etmek gerekir. Bu bağlamda, çobanlık geleneği, çobanla ilgili halk inanışları, Türk mitolojik sisteminde çobanlık, çeşitli edebî türlerde görülen çoban ve çobanlık gibi bu yazının kapsamı dışında kalan unsurlar üzerinde çeşitli çalışmalar yapılabilir. Bizim hedefimiz, söz konusu kültür kahramanı ile ilgili ulaşılmaması gereken fotoğrafın masal dünyasına düşen parçasının aydınlatılmasına katkı sağlamaktır.

Çoban, geleneksel anlatılarda bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Tip, Çetin'in (2004: 149) de söylediği gibi "*Temsilcisi olduğu sosyal grubun medeniyet, kültür ve dünya görüşünün adeta bir sisteme kavuştuğu kişidir.*" Bu kişiler, Mehmet Kaplan'a göre (1996: 5) içinde doğdukları toplumla ilişkilidir ve o toplumun inandığı temel değerlerin temsilcisidir. Yani tip, "*toplumsal değerlerin kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması*" (Eliuz 2000: 139) tanımıyla ele alınıp incelendiğinde, bağ-

lı bulunduğu metinle birlikte o metni üreten ve tüketen sosyal çevre hakkında da yorum yapma imkânı verir.

Gelenekli edebiyat türlerinin sahip oldukları niteliksel farklılıklarından dolayı tiplerin, farklı türlerde farklı işlevleri yerine getirmekle görevlendirilebildiği söylenebilir. Yine, farklı türler, tipleri farklı anlamlarla donatarak vermek istedikleri mesajlar doğrultusunda idealize edebilirler. Çoban tipi bunun güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Kültürel süreklilik içinde çobanın güzel ahlâklı ve olumlu bir tip olması bütün türlerde paralelse de, menkıbelere yansıyan çoban, destanlara yansıyan çoban ya da masallara yansıyan çoban birebir aynı değildir. Menkıbelerde daha çok gönül gözü açık “*derin*” ve “*âşık*” (Araz 1988: 239) bir evliya iken destanlarda cesur, yiğit ve iyi bir savaşçı (Çobanoğlu 1999: 172) olma özelliği işlenebilmektedir. Yani; gönül adamı, yiğit kahraman, akıl adamı olan çobanın farklı anlatı geleneklerinde yapısal ve bağlamsal sebeplerle bazı özelliklerine bilinçli olarak daha çok vurgu yapılmıştır.

Bu çalışmada, masal dünyasının önemli bir tipi olarak karşımıza çıkan çobanı, yirmi üç masaldan hareketle incelemek hedeflenmiştir. İncelemeye temel teşkil eden metinler, 6, 7, 20, 21 numaralı masallar hariç Anadolu sahasına ait olup halk edebiyatı çalışmalarında sıklıkla atıfta bulunulan belli başlı masal araştırmalarından alınmış ve çoban tipinin yer aldığı masallardır. Dolayısıyla çoban tipi ile ilgili tespitlerimiz Anadolu sahası için geçerli olacaktır. Metin içinde kullanım kolaylığı sağlamak için masalların her birine numara verilmiştir. Numaralarına göre bu masallar şunlardır: (1) “Ayağına Diken Batan Serçe” (Sakaoğlu 1973: 341-342), (2) “Bacılar” (Günay 1975: 402-405), (3) “Çoban” (Günay 1975: 292-293), (4) “Çoban Ahmet” (Sakaoğlu 1973: 529-536), (5) “Çoban Mehmet Baba” (Seyidoğlu 1975: 327-328), (6) “Çoban Oğlu İle Ağa” (Sakaoğlu-Ergun 1991: 141, 143, 145), (7) “Çobanı Evlendiren Tilkicik” (Sakaoğlu-Ergun 1991: 27, 29, 31, 33), (8) “Dal Boylu Dal Yusuf” (Seyidoğlu 1975: 370-373), (9) “Dünya Güzeli” (Günay 1975: 524-530), (10) “Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı?” (Alptekin 2002: 262-265), (11) “Gül İle Sinaver” (Sakaoğlu 1973: 563-573), (12) “Helvacı Güzeli” (Sakaoğlu 1973: 556-562), (13) “Keloğlan İle Dev” (Günay 1975: 371-373), (14) “Keloğlan Sarmısakî Beyoğlu” (Günay 1975: 279-280), (15) “Kör Kurt” (Sakaoğlu 1973: 413-415), (16) “Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım” (Sakaoğlu 1973: 446-447), (17) “Padişah Oğlu İle Çoban Oğlu” (Sakaoğlu 1973: 619-621), (18) “Padişahın Rüyası” (Sakaoğlu 1973: 421-422), (19) “Serencam” (Seyidoğlu 1973: 423-428), (20) “Tenkitçi Çocuk” (Alptekin 2003: 328), (21) “Tilki Çoban Ayı” (Alptekin 2003: 150-152), (22) “Tüylüce” (Sakaoğlu 1973: 494-497), (23) “Yazılan Yazı Buzulmaz” (Sakaoğlu 1973: 416-418).

Aşağıda, masalarda çobanın nasıl resmedildiği, tip olarak kalıplaşmış özellikleri ve bu özellikleriyle çobanın anlatıdaki işlevlerinin neler olduğu sorularına, metin tahlili yapılarak cevap aranmıştır.

A- Çobanın Adı

Masalarda çobanlar genelde adları ile değil *çoban* olarak yaptıkları işle anılırlar. Yirmi üç masalın sadece dördünde çobanların özel adı bulunmaktadır. Bu dört kişi için ise kullanılan iki ad vardır: Ahmet (4, 5) ve Mehmet (5, 10). Görüldüğü üzere iki ad da Türk kültüründe yaygın kullanımı olan tipik adlardır. Üstelik bu adlar masal boyunca sadece birkaç kez geçtikten sonra çobandan yine özel adsız olarak, *çoban* diye bahsedilmektedir. Sadece bir masalda çobanın adı ve soyadı birlikte verilmektedir: “Çoban” adlı masalın çobanının adı Hasan Karadağ’dır. İki masalda ise çoban Keloğlan’dır (14, 13). Bu da özel bir ad değildir. Boratav’a göre (1998: 13), masalın kişileri adsız kişilerdir. Verilmiş adlar varsa bunlar, sahibinin bir özelliğini, belirtmek üzere takılmıştır ya da anlatmayı kolaylaştırıcı işlevli kullanımlardır. İncelenen masalarda, çobanla ilgili görünüm, Boratav’ın bahsettiği gibi, masal türünün, kişi adları ile ilgili tercihinin uymaktadır ve çobanın yalnızca düz bir tip olduğunun delillerinden biridir.

B- Mesleği/İşi

İncelenen metinlerde, çobanın, sığır, davar gütmek, koyun otlatmak, kaz kümesi yaymak gibi işinin niteliğine dair ifadeler bulunmakla beraber çobanlık mesleğinin icrası ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Çobanın anlatıda sahneye çıkışı, çoğunlukla işini icra sırasında. Örneğin “Çoban Ahmet” masalında koyunlarına su içirirken anlatıya girer; ancak işini icra edişine yönelik aydınlatıcı bilgi fazla yer almamaktadır. “*Çoban işini görür*” (Sakaoğlu 1973: 529) ve diyaloga gireceği kahramanın yanına gelir. Çobanın bulunduğu yer ve yedikleri gibi diğer unsurlar, anlatıda daha işlevsel kullanılmıştır.

Çobanlık bir meslek olarak yapıldığı gibi (17, 8) kendi hayvanlarını güden kişilere de çoban deniyor (11). Bu durum “Serencam” masalında açıkça görülmektedir. Masalda, derviş kılığına giren padişah, dağ başında kendilerini misafir eden çobana, davarın köylük davarı mı satılık celep davarı mı olduğunu soruyor. “Gül ile Sinaver” masalında Sinaverle bir kaz kümesini yayan kaz çobanı arasında geçen diyalogdan, padişahın kaz çobanlığının beş guruşa yapıldığını öğreniyoruz.

C- Yaşı

İncelenen masalarda çobanın yaşı doğrudan söylenmemekle beraber pek çok ifadeden yola çıkarak bu konuda değerlendirme yapılabilir.

“Tenkitçi Çocuk”, “Gül ile Sinaver” ve “Keloğlan ile Dev” masallarında çocuk çoban görülmektedir. Birinci masalda yabancılar tarafından, esir alınan bir çocuğa çobanlık yaptırılır. İkinci masalda dul bir kadının oğlu inekleri yayıyor ve anlatıda kendisinden çoban ya da çocuk diye bahsediliyor. Bu durumu, çobanların “çömezlikten yetişmiş” (Çobanoğlu 1999: 174) olma özelliğinin masaldaki görüntüsü olarak yorumlamak mümkündür.

Çobanlığın, belli iş bilgisi gerektiren bir uğraş olması ve niteliği gereği fizik güce ihtiyaç duyması, “Çoban Ahmet” masalındaki “*Ben on yıldır sizin koyununuzu güdüyorum...*” (Sakaoğlu 1973: 530) ifadesi ve ayrıca incelenen masallardaki çobanların çoğunun ya evlilik yaşında ya da evli ve çocuklu olarak gösterilmesi dikkat noktalarından hareketle, yaş itibarıyla çobanların, alt sınır olarak bu meşgale için yeterli fiziksel gelişime sahip olunan yaş ile üst sınır olarak işini yapmaya fiziksel engel teşkil etmeyecek bir yaşta, yani ortalama bir yaş aralığında oldukları tahmin edilebilir. “Keloğlan ile Dev” masalında geçen bir diyalogda keloğlanın deve, davarı kendisinin otlatması teklifinde bulunarak “*..ben durduğum yerde sen niye götüreceksin, ihtiyar ihtiyar davar otaracaksın.*” (Günay 1975: 371) demesi, çobanlığın yaşlı işi olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

“Çoban Mehmet Baba”, ve “Serencam” masallarında kullanılan *çoban dede* ve *çoban baba* ifadeleri masallardaki çobanın yaşı açısından bir anlam taşımaktadır. “Çoban Mehmet Baba” masalında Çoban Mehmet Baba’nın masalın diğer çoban kahramanı olan Ahmet’e İstanbul’da padişahın kızını istemesi de geleneksel kültürde kız istemeye gidenlerin niteliği göz önünde tutulursa, onun yaşça belli bir olgunlukta olduğu düşünülebilir. Dede-baba ifadeleri, yaş göstergesi olmanın yanı sıra çobanın evliya kişiliğinin yansıması olarak da yorumlanmalıdır. Dikkatimizi çeken bir nokta olarak dede ve baba unvanlarının verildiği bu iki masaldaki çoban tipi, menkıbelerdeki çoban-velî tipine daha yakındır. Fuzuli Bayat (2007: 81-85) eserinde ata-baba kültürünün zaman içinde ocaklara dönüşüğünü ve İslâm dininin kabulünden sonra evliya kültürünün ortaya çıkmasında etkili olduğunu, zaman içinde tersine bir etki ile ata kültürünün özellikle Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu sahasında evliyalık özelliği kazandığını, yine İslâmiyet’in kabulünden sonra ev hayvanlarının ve seferde olanların koruyucusu olan “*çoban ata*” mitinin zamanla “*baba*” olarak bilinen evliya çobanlara dönüştüğünü belirtiyor.

D- Ailesi

İncelenen masallarda çobanların yarısından fazlası evli olarak gösterilmektedir ve çoğunluk tek eşlidir. Çekirdek aile modelini oluşturan çoban ailesi, beş masalda (6, 18, 17, 9, 5) bir oğlan çocuğa sahiptir. Bir

masalda (10) iki oğlan çocuğa sahiptir. Bir masalda (2) çobanın bir kızı vardır. Bir masalda ise cinsiyetlerinden söz açmadan üç çocuktan bahsedilir (16).

Evliliğin, masal mekânının yalnız adamı olan çobanı “topluma yaklaştırıcı” (Karabaş 1999: 286) bir işlevinin olduğu söylenebilir. Şayet çobanın evliliği masal içinde gerçekleşiyorsa, akıl gücüne ve yardımseverliğine karşılık bunun bir ödül olarak kurgulandığını da söylemek mümkündür.

Çobanın aile fertlerinin masala girişleri genellikle, olay örgüsünde işlevsel kullanıldıkları durumlarda olmaktadır. Yani anlatı içinde bir vazifeleri yoksa çobanın ailesinden bahsedilmemektedir.

Çobanın eşi, kocasına bağlı, onun sözünden çıkmayan ve ev içi mekânda gösterilen bir kişidir. Örnek olarak “Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı” masalındaki kadının, “Gızım benim gocam çoban, o gelmeyince ben gapıdan dışarı çıkamam” (Alptekin 2002: 262) sözlerini verebiliriz. Kaderine razı olmuş ve aile bütünlüğünü koruyabilmek adına fedakârlık yapan çilekeş kadın, masalın olumlu kişileri arasında yer alır. Yukarıda sözü edilen masalda görüldüğü gibi, kadın bazen çamaşır yıkama gibi “üç-beş gurus” (Alptekin 2002: 262) para kazanabileceği işlerle de meşgul olmaktadır.

Şayet çoban, anlatının içinde sadece çocuklarının babası kimliği ile işlevselse, genelde anlatının başında sahneye çıkmaktadır. Çocuğun sosyal statüsünü göstermek için kullanıldıktan sonra sahneden çekilir. “Çobanoğlu İle Ağa” masalında çoban, masalın giriş kısmında sahneye çıkar. Masalın asıl kişisi değildir. Başkışiler çobanoğlu ile ağadır. Çobanın oğlu bir çoban olmamakla beraber babasının nitelikleriyle donanmıştır. Çobanlık babadan oğula geçmemekle birlikte çobanın kaderinin çocuklarına da sirayet ettiği söylenebilir. Fakat bazı masalarda bu makûs kaderi çocukların yendiği görülmektedir. Yani, çobanın çocukları ya babaları gibi akıllarıyla güçlüklerin üstesinden gelirler ya da kehanet yoluyla haber verilen durum gerçekleşir ve talihleri değişir.

E- Ekonomik ve Sosyal Statüsü

Çobanlık, Türklerin atlı göçebe medeniyet döneminde “ekonomik düzeyin üst tabakasında olduğu” (Bayat 2007: 81) altın çağını yaşamış ve çoban bu dönemde kült haline gelmiştir. Fakat sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişmelerle birlikte hayvancılığın yerini tarıma bırakması ile çobanlık da ekonomik ve sosyal statü kaybına uğramıştır. Masalarda halktan insanların iştiğal ettiği ve fakirlik sembolü bir meslek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çobanın ekonomik statüsü düşüktür. Anlatıcının da işaret ettiği gibi çoban hizmetkârdır (14). “Bacılar” masalında iki

kız kardeşten fakir olanının kocası çobandır: “*Bacılardan biri çok zenginmiş biri de çok fakirmiş. Zengin olan bacı fakir olana çalım edermiş. Bu fakir kadının kocası çoban, akşama kadar davar otarıyor, akşam da bir yıkık pegin içinde oturuyorlar...*” (Günay 1975: 402). Zengin-fakir ayrışmasında çoban her zaman ikinci kısımda yer alır. Bunun bir işareti olarak anlatımın kurgusundaki tezat unsuru kuracak şekilde çobanın karşısına çıkan kişiler, padişah, bezirgân (10), efendi (20), koca ağa (9) gibi toplumdaki ekonomik gücü elinde tutan grupların temsilcileridir. Yani, çoban ve ailesinin fakir ve sosyal statüsü düşük kişiler olmaları, masal dünyasında karşıt kutupların kurulmasında oldukça işlevseldir.

“Çoban Ahmet” ve “Gül ile Sinaver” masallarındaki çoban kahramanların, tıpkı Keloğlunda olduğu gibi anneleriyle yaşamaları, yani ailenin maddi gücünün temsilcisi olan babadan yoksun olarak gösterilmeleri de fakirlik göstergesi olarak yorumlanabilir.

“Padişah Oğlu İle Çoban Oğlu” masalında padişah ile çobanın oğlu, zengin-fakir, iyi-kötü, akıllı-hilekâr kutuplaşmasına iyi bir örnektir.

İncelenen masalarda otlattığı hayvanlarından elde ettiği süt (1, 19), ekme (12, 19), hızlı ve alelacele yenen bir yemeğin unsuru olarak ekme ya da çörekle yenen katık (7), pilav (4) olarak rastlanan çobanın yiyecekleri de onun ekonomik ve sosyal statüsünün göstergesidir. “Serencam” masalında ıssız bir dağda padişah tebdil-i kıyafet içinde çobana misafir olduğunda çıkardığı sofranın fakirliğini sergilemektedir: “*Padişah dedi çoban baba bizim ajlığımız var. Çoban gahdi birez davardan süt sağdı, cetirdi temiz bişirdi, davarcığınnan bir gaş tene eymeg çhartı, bunarın önüne goydi.*” (Seyidoğlu 1975: 425).

F- Çobanın Mekânı

Masallarda çobanların daha çok açık mekânlarda karşımıza çıktığını görüyoruz. “Padişah Oğlu ile Çobanoğlu” masalında padişahla çoban arasında geçen bir diyalogda padişah çobana “*Sen bütün gece dışarlardasın.*” (Sakaoğlu 1973: 619) diyerek onun mekânını gösteriyor. Masallarda çobanın ev dışı mekân ya da kamusal mekân (Ölçer 2003: 105)larda gösterilmesi tesadüfi değildir. Çünkü söz konusu mekânlar, mekân-cinsiyet bağlamında erkeğin iktidar alanı (Ölçer 2003: 107) olarak sembolik anlam kazanmış mekânlardır. Yirmi üç masal içinde sadece iki masalda (2 ve 13) ihtiyar bir kadın olarak gösterilen, bunun dışında daima erkek olarak kurgulanmış bir tip olan çobanın, çölde (7), bozkırda (20), dağın tepesinde (19), dağın eteğinde (8) gösterilmesi bu sebeple gayet doğal ve mantıklıdır.

G- Giyim- kuşanı ve değneği

Çobanoğlu'nun (1999: 179) “*belki de çobanlara özgü tek veya en önemli giyecek*” dediği, *kepenek*, incelediğimiz masalarda da karşımıza çıkan tek çoban giysisidir. Yanı sıra *çarık* da çobanlık mesleğinin zorluklarından olan hayvan sürülerinin ardından dağ tepe dolaşma için, kullanım kolaylığı ile işlevsel bir ayakkabıdır. Çarık, bu gerçek anlamının dışında sembolik anlam da yüklenmiştir. Geleneksel anlatılarda arayış içindeki yolcunun yolculuğu esnasında, çıkılan yolun zorluğunun göstergesi olarak ayağında demir çarık vardır. “Çoban Ahmet” masalında da padişahın kendisinden talep ettiği cevahiri bulabilmesi için çobanın kırk günlük çileli bir yolculuğa çıkması gerekir. Bir padişah kızı olan karısının, bu yolculuğu yedekli atla yapması yolundaki tavsiyesini “*Bu sıyrımlı çarıklarla günde yedi dağ dolaşırdım, ben böyle giderim*” (Sakaoğlu 1973: 533) diyerek reddeder ve yürümeyi tercih eder.

Çobanlık mesleğinin “*alâmetifarıkası*” (Çobanoğlu 1999: 181) olarak değnek, incelediğimiz masalarda da karşımıza çıkmaktadır. “Yazılan Yazı Bozulmaz” masalında çobanın, yaşadığı rahatsızlıktan dolayı başka bir memlekete gitme isteğini belirtirken karısına söylediği “*Hanım, biz bu deynikle gezdikten sonra İstanbul’da çobanlık yapacağımıza Ankara’da yaparız.*” (Sakaoğlu 1973: 417) sözlerinden, değnekle gezmenin, çoban için mesleğini icra edebilme kabiliyeti anlamına geldiğini görebiliriz. “Bacılar” masalında da işini bitirip evine gelen çoban “*değneğini indiriyor*” (Günay 1975: 402). Bu değnek, “Serencam” masalında, kurdun sürüye dalmasını engelleme görevini yapmayan çoban köpeğinin, çoban tarafından hainlik olarak nitelendirilen davranışının cezalandırılmasında kullanılıyor: “*Çoban (köpeklerin) ceri döndüğünü cördüğü çimin, çoban eline aldi degenegini, bu böyüh çöpege o geten vurdu çi, yeter diyene geden.*” (Seyidoğlu 1975: 424).

Değnek (23, 2, 19) ya da kötek (11) olarak geçen bu gereç, çobanlık mesleğinin icrasında işlevsel olduğu kadar masal dünyasında sembolik anlam da kazanmıştır. “Çoban Ahmet” masalındaki çobanın mağaranın içindeki cin padişahına seslenirken “*Sen kim oluyorsun, bana ne derler bilir misin? Bana Karabulut devi bir değnekte öldüren Ahmet derler*” (Sakaoğlu 1973: 535) şeklindeki sözleri, değneğin çoban için sıradan bir gereç olmadığını, yeri geldiğinde çobanı güçlü kılan bir silah olarak işlevsel olduğunu göstermektedir. “Gül ile Sinaver” masalında ise dul bir kadının oğlu olan çoban, ineğini yaymaya götürdüğü otlakta köteği sayesinde altınlarla birlikte masalın başkahramanı Sinaver’in toprağa gömülü bedenine ulaşır. Hekimlikten anlayan annesiyle birlikte Sinaver’i iyileştirirler. Çoban, köteği sayesinde hem zenginleşir hem de masallardaki yolda kalmış, sıkıntılı kişilere yardımcı olma işlevini yerine getirmiş olur.

“Keloğlan ile Dev” masalında ise Keloğlan *değnek saklamaca* oynayan çobanlarla karşılaşınca oyuna katılır ve değneğini koyunun yünü- nün altına saklayarak oyunu kazanır ve sürünün sahibi olur. Burada değ- nek, bir oyun aracı olmasının yanında keloğlanın diğer çobanlar üzerinde hâkimiyet kurmasının ya da onlardan güçlü olmasının, sembolü olmuştur.

H- Anlatı Kurgusundaki İşlevleri

Halk anlatılarının genelinde, gerçek hayatın iktidar sahiplerine ya da zalimleri, kötülerini, ezenleri ve gaddarlarına karşı idealize edilmiş, halkın, doğrunun ezilenin sesi olan kahramanlar kurgulanmıştır. Destan- daki alp tipi kahraman, efsanedeki keramet sahibi evliya, fıkralarda gü- lünçleştirme yeteneği yüksek tipler bu işlevi yerine getirirler. Çoban da masal dünyasında bu işlevi yerine getirmekle görevli tiplerden birisidir. Ayrıca, masal dünyası, “*insanoğlunun, erişilmesi güç amaçlara ulaşma isteğinden doğan düşleri*” (Boratav 1998: 14)’nin yansımalarıyla dolu- dur. Gerçekleşemeyeceği düşünülen şeylerin hiç beklenmedik zamanlarda gerçekleşebileceğine dikkat çekilmesi, gerçek hayatta olması zor ya da imkânsız görünen bazı durumların imkân dâhilinde gösterilmesi, dinleyi- cilerde yaratılmak istenen duygu durumu ile ilgilidir.

İncelenen metinlerde, sosyal tabakalaşmanın kutupları olan padi- şah, padişah oğlu ve padişah kızı ile çoban, çoban oğlu ve çoban kızı arasında, anlatı mantığına uygun olarak birkaç yolla iletişim kurulduğu görülmektedir.

“Çoban Ahmet” masalında çoban padişah olmakta, “Çoban” adlı masalda bir aylığına padişahın yerine geçmekte, “Gençlikte mi İhtiyarlık- ta mı” masalında ise padişah çoban olmaktadır. Yani iki kutbun temsilcisi yer değiştirebiliyor. Keza, “Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım” masalı ile “Serencam” masallarında çoban vezir olmaktadır. Nesnel dünya için ol- dukça uçta olan bu değişim, masal dünyasında, olabilirliği sorgulanma- yan, anlatının psikolojik rahatlama sağlama işlevi gereği kurgulanmış bir durumdur.

Sözü edilen gruplar arasındaki iletişim, evlilik yoluyla kurulan ak- rabalık bağı ile de olabilmektedir. Özellikle güçlü ve zengin tarafın, her ne kadar başlangıçta bu iletişime pek gönüllü olmadığı görülse de ilerle- yen bölümlerde bunun gerçekleştiği görülmektedir. Yirmi üç masalın on dördü bu kutupları iletişime sokar. On dört masal içinde dört masalda (16, 4, 14, 5) çoban-padişah kızı evliliği; bir masalda (18) çoban oğlu-padişah kızı evliliği; iki masalda (23, 2) çoban kızı-padişah oğlu evliliği görülmektedir. Gelecekte haber veren rüya motifi eşliğinde kurgulanan iki masalda çobanın kızı (23) ya da oğlu (18) çocukluklarından itibaren bü- tün engellemelere karşı padişah kızı ya da oğluyla evlenerek sınıf atlaya- bilmişlerdir.

Evlilik dışında kurulan iletişim bağlamında, iki masalda çoban-padişah kızı ilişkisi, çobanın padişah kızına kılık değiştirmede yardım etmesiyle kurulmaktadır (22, 8). Çoban-padişah oğlu ilişkisi ise çobanın yardımseverlik özelliğini ön plana çıkarmaktadır. “Gül ile Sinaver” masalında çoban, padişahın yaralı oğlunu kendi evine götürerek annesine tedavi ettirir. Yine aynı masalın ikinci çoban kahramanı, padişahın oğluna kılık değiştirmesinde yardım eder. Üçüncü çoban ise onunla arkadaşlık eder. “Padişah Oğlu ile Çoban Oğlu” masalında bu sefer iki çocuk arkadaşdır; fakat çobanın oğlu padişahı rahatsız edecek şekilde diğerinden daha zeki olarak gösterilir. Çoban-padişah ilişkisi ise üç masalda çobanın yol gösterici işlevi gereği padişaha yardım etmesi ve sorunlarının çözümünde katkı sağlaması (19, 3, 16) şeklinde gerçekleşmektedir.

Çoban genellikle aklın sembolü olarak masalarda yer alır. Kurnazlık-akıl karşılaşmasında sahnedeki arkadaşlarından birisi, Çoruhlu'nun (2002: 157) da belirttiği gibi, Türk-İslâm kültüründe yalancılığın, hilekârlığın, korkaklığın ve kurnazlığın simgesi olan tilkidir. “Tilki, Çoban, Ayı” masalında çoban, kurnaz tilkinin oyunlarını bozar, ortaya çıkan sorunlu hal, masalın sonunda çobanın temsil ettiği akıl lehine çözüme kavuşur.

Masalarda çoban başkışı olmadığı durumlarda da yine iyilik yapan ya da iyi işlere vesile olan bir kişi olarak (22, 4, 12, 11, 8) masaldaki iyikötü kutuplaşmasında iyi unsurun içinde yer alır.

I- Çoban – Keloğlan ve Kılık Değiştirme

Çoban, bir tip olarak, masalların diğer meşhur bir tipi keloğlanla kimi zaman aynılaşmaktadır. “Keloğlan Sarmısakî Beyoğlu” ve “Keloğlan ile Dev” masallarında çoban bizatihi keloğlandır. “Çoban Ahmet”, “Gül ile Sinaver” ve “Keloğlan ile Dev” masallarında da Keloğlan masallarına benzer şekilde çobanın da masalın sonunda tesadüfler sonucu olarak gösterilen bir yükselişi vardır. Ayrıca, “Çoban Ahmet” ve “Gül ile Sinaver” masallarındaki çoban kahramanların, Keloğlan gibi anneleriyle yaşadıkları görülmektedir.

Diğer bir yakınlık ise kılık değiştirmek isteyen masal kahramanlarının tercih ettiği keloğlan kılığına girmede çobanın onlara yardımcı olmasıdır. Zor durumda kalan başkahramanlar ya çoban kılığına girer ya da çobanın yardımıyla kılık değiştirirler. Örneğin “Gül ile Sinaver” masalında Sinaver çobanın kıyafetini giydiği gibi, onun kestiği koçun karnını kafasına geçirerek keloğlana dönüşür. “Helvacı Güzeli” masalında da çobanın kestiği davarın karnını başına geçiren kız, keloğlan kılığına girerek şehre girer. “Tüylüce” masalında ise padişahın kızı babasından kaçarken çobanın kendisine hazırladığı, ayaklarının altından iliklenen ve kafasıyla birlikte bütün vücudunu saran tüylü deriyi giyerek kılık değiştirir.

Kılık değiştirme bağlamında metinlere baktığımızda keloğlan kılığının dışında çoban kılığına girildiği de görölmektedir (8).

J- Çoban-hayvan münasebeti

İncelenen masalarda çobanla aynı sahneyi paylaşan hayvanların, gerçek anlamlarının dışında sembolik anlamlar kazandıkları da görölmektedir. Masalarda geçen ve çobanla aralarında münasebet kurulan hayvanlar tilki, ayı, serçe, köpek, kurt ve düldül yani attır. Çoban bunlardan tilki, ayı, serçe ve düldül ile diyaloga girerken köpek ve kurtla konuşma sahnesi yoktur.

Karadavut'un (2006: 17) tespitine göre, ayı ve tilki, birçok masalda birlikte yer alırlar. Masalarda aptallığın ve kaba gücün temsilcisi olan ayı, kurnazlığı ve emeksiz yemeyi temsil eden tilki ile beraber çobanla münasebete girer. "Tilki, Çoban, Ayı" masalında aptallık-kurnazlık-akıl mücadelesini aklın temsilcisi çoban kazanır.

Çoban-tilki işbirliği çerçevesinde tilki, kendisini kuyudan çıkardığı takdirde çobana gelin alma vaadinde bulunur (7). Bu masalda hem çoban hem de tilki kazançlı çıkmıştır. Çünkü tilki kuyudan çıkabilmiş çoban da, masal dünyasındaki ödülü olan geline kavuşmuştur.

Kurt, masal dünyasının kimi zaman açgözlü kimi zamansa güçlü hayvanıdır (Karadavut 2006: 17). "Serencam" masalında çobanın sürüsüne iki kere dalarken gösteriliyor. "Çoban" adlı masalda da yine kurdun sürü için tehlike yarattığını görüyoruz.

Çoban köpekleri incelenen masalarda olumsuz özellikleriyle dikkat çekmektedirler. "Serencam" masalında çoban, sürüye dalan kurtla mücadele etmeyen, görevini yapmayan köpeğine "*Sultan Murad'ın hayın vezirleri çimin hayınıh yapmasa ne olur?*" der ve onu cezalandırır. Çoban adlı masalda köpek yine hain olarak gösterilmektedir. Hainlik yaptığını fark eden çoban onu ağaca asar.

Masal dünyasının olumlu anlam yüklenmiş hayvanlarından olan at, "Keloğlan ile Dev" masalında zorda kalan kahramanı, kurtarıcı işleviyle devin elinden kurtarır.

SONUÇ

Yirmi üç masal incelendiğinde görölmüştür ki çoban her masalda taşıdığı benzer özellikler ve yerine getirdiği benzer işlevlerle tip özelliği taşıyan, kalıplaşmış bir kişidir.

Çoban, masalların adsız kahramanıdır. Genellikle özel adları kullanılmamaktadır. Bu da çobanın yalınkat-düz bir tip olduğunun delilidir.

Her ne kadar kadın çobanlara rastlansa da çoğunlukla çobanlar erkektir. Çobanlık yapan kadınlar, para karşılığında da yapılan bu erkek işi ile ancak kendi hayvanlarını gütmeye anlamında uğraşmaktadırlar.

Yaptığı işin niteliği gereği olmasının yanı sıra çobanın erkek oluşu da masallarda onun içinde gösterildiği mekânı belirleyen etkenlerden birisi olmuştur. Mekân-cinsiyet bağlamında erkeğin egemenlik alanı olarak sembolik anlam kazanmış olan açık alanlardan dağın tepesi ve eteği, çöl, bozkır, çobanın mekânıdır.

Masallardaki çobanların yaş aralığı oldukça geniştir. Bu işi yapabilecek fiziksel yeterliğe sahip oldukları sürece çocuk denecek yaştan dedebabalık dönemine kadar geniş bir yaş aralığında çobanlık mesleğini icra ettikleri görülmektedir.

Çoban ailesi de masallarda kendine yer bulmuştur. Çekirdek ailenin fertleri olarak anlatıda bir vazifeleri olduğunda karşımıza çıkarlar. Onlar da çoban gibi masalın olumlu kişileridir ve masal dinleyicisine verilmek istenen olumlu mesajların taşıyıcılarıdır.

Masallarda görülen keloğlan-çoban aynileşmesi, bu iki tipin benzer özellikler taşıdıklarının ve masallarda benzer işlevlere sahip olduklarının bir delilidir.

Çobanın, işi, yiyeceği, kıyafeti, yaşantısı, babasızlığı, padişah ve ağa gibi ekonomik gücü elinde tutan grupların temsilcileri ile karşıt kutup oluşu göz önüne alındığında ekonomik ve sosyal statüsü düşük bir tip olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürel süreklilik bağlamında çobanın, olumlu özellik taşıyan bir kültür kahramanı oluşu masal dünyasında da devam etmiştir: Yaralanan masal kahramanını tedavi ettirerek sıkıntısından kurtarır. Aşeren fakir, hamile kadına koyun bağışlar. Kahramanların kılık değiştirmesine yardımcı olur. Masalın başkişisi ile arkadaşlık eder. Başka bir kültürel süreklilik ise mitolojik dönemin ev hayvanlarını ve seferde olanları koruyan ruhu olan Çoban Ata'nın izlerinin, evinden ayrılan, yolculuğa çıkan ya da yolunu şaşırarak masal kahramanlarına çobanın yol göstericilik, kılavuzluk yapmasında bulunmaktadır. İncelenen masallarda birkaç çobanın adlarında görülen dede-baba ifadeleri de bu mitolojik arka plan ve menkıbe türünden masala geçişin izlerini taşımaktadır.

Masallarda çoban, anlatının temel yapıtaşlarından biri olan zıtlık kurgusu içinde oldukça işlevsel kullanıma sahiptir. Zengin-fakir, iyi-kötü, akıllı-hilekâr kutuplaşmasında çoban, kurgudaki işlevi gereği akıllı, iyi, fakir rollerinde gösterilmiştir. Masallarda, çobanın ya da onun nitelikleriyle donatıldığı zamanlarda çocuklarının yüklendiği en önemli işlevlerden birisi, bu kişilerin, anti kahraman olarak kurgulanan ağa ya da benzer

özellikte padişah, padişah oğlu, efendi, bezirgân gibi diğer tiplerle karşılaştırılması ve onların karşısında zafer olarak algılanacak bir başarı kazanmasıdır.

Sahip olduğu özellikler göz önüne alınarak değerlendirildiğinde çoban, masal türünün, dinleyicisini psikolojik olarak rahatlatmak amacıyla vermek istediği hayata pozitif bakış, yardımseverlik, imkânsızlıklar karşısında yılmama ve hayattan umutlu olma mesajlarını taşımada oldukça başarılı olmuş ve masalarda sıklıkla kullanılan bir tip haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2003), *Kazak Masallarından Seçmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAYAT, Fuzuli (2007), *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1998), *Zaman Zaman İçinde*, Adam Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Nurullah (2004), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999), “Süreklilik ve Değişme Açısından Dede Korkut Hikâyelerinde Çoban Kavramı”, *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı, Bildiriler*, 5-6 Kasım 1998, İlesam Yayınları, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- ELİUZ, Ülkü (2000), “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, 19-21 Ekim 1999, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- GÜNAY, Umay (1975), *Elazığ Masalları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (1996), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARADAVUT, Zekeriya (2006), *Kırgız Masalları*, Kömen Yayınları, Konya.
- ÖLÇER, Evrim (2003), *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1973), *Gümüşhane Masalları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Türkmen Halk Masalları* (1991), çev. Saim SAKAOĞLU–Metin ERGUN, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.